
Erik Jan Zürcher'in Metinleri Üzerine Notlar Ezber Bozarken Ezber Yaratmak

Ferhat Erođlu*

Erik Jan Zürcher'in üç temel metni var: Milli Mücadelede İttihatçılık, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. Bunların dışında yazdığı şeylerin çoğunda bu üç metnin etrafında dolaşır. Özetler, yineler veya geliştirir. Dört yıl evvel Feroz Ahmad üzerine yazarken bir şeyin altını çizmiştim. Feroz Ahmad Türkiye üzerine metinlerinde anlayış olarak başladığı yere sadıktır. Kendi geçmişine reddiye yazmamıştır. Aynı şeyi Zürcher için de tekrarlamak (ve bu durumun Ahmad'dan daha kolay anlaşılır olduğunu belirtmek) mümkündür. Ahmad'ın meseleleri sınıflar açısından tahlil eden ve ordunun siyasetteki rolüne vurgu yapan tavrı Zürcher'de yoktur. Mevzuları sınıftan çok -bir örnek etnik problemler olmak üzere- başka çerçeveler etrafında dolaştırır. Çelişkisi Ahmad'dan çoktur ve fakat Ahmad'dan fazla sahiplenildiği gerçektir. Buradan iki entelektüelden birinin daha bir bizden olduğu anlamı çıkmamalıdır. Böyle bir kıyaslama ile başlama nedenim ilgi anlamında fazlasıyla birbirlerine benzemeleri, ama temel tezlerde birbirlerinden ayrılmaları ve Türkiye'de birbirlerinden farklı kesimleri cezbetmeleridir. İki de Türkiye'ye İttihat ve Terakki kitabı ile girmiştir ve daha sonrasında birbirlerini andırır biçimde "modernleşme" başlığını temele alarak genel bir Türkiye Tarihi resmi oluşturmaya çalışmıştır.

Milli Mücadelede İttihatçılık'ın baştan sona tüm derdi İTC ile Kemalizm arasındaki devamlılığı vurgulamaktır. Bu konuya daha sonra gelinece-

* Dr.

ktir. Fakat bunu bir ara paragraf olarak yazmak gerekir. Zira buradan bir genelleme çıkarmak mümkündür. Zürcher'in tüm derdi de budur. Başka dertlerin arkasında da bu derdin silueti görünür. Başladığı noktaya ısrarının kanıtıdır, önemlidir. Ancak aynı zamanda tekrara, gitgide ezbere dönüşecek bir tekrara da nedendir. Kaygısı ezber bozmaktır. Yarattığı ezberlerin tamamen bizatihi kendisi ile ilgili olduğu kuşkuludur. Bize özgü huyların Zürcher üzerinden zuhurudur. Fazla etkilenme, tekrar etme ya da mal bulmuş Mağribi gibi sahiplenme...

Milli Mücadelede İttihatçılık ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kitaplarının her ikisi de tarih yazıcılığı meselesi ile başlar. Resmi tarih anlayışının ve yer yer eleştirel olmakla birlikte temelde resmi tarih tezlerine yaslanan ya da bir şekilde onlara paralel düşen tarih yazımının (cümlelerin buraya kadar olan kısmını Zürcher'in mantığını dayanak alarak yazdım) eleştirisinde, kimin resmi tarih anlayışına yaslandığının ya da ona paralel düştüğünün ölçütü Zürcher'in bizzat kendi yazdıkları gibi görünür ve ezber bozma iddiası da tam olarak burada başlar. Bu bağlamda en ciddi ve en kapsamlı konu süreklilik tezidir. İTC ile Kemalizm arasındaki devamlılığın vurgusu ve Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal tarafından başlatıldığını savunan tarih yazımının eleştirisi -ya da hırpalanması-. Meseleyi buradan hareketle biraz açmak ve yazdıklarına ağırlıklı olarak eleştirel bir çerçevede bakmak istiyorum.

Türkiye'de otobiyografik malzemeye yani doğrudan Mustafa Kemal'in kendisine dayanan bir tarih geleneği olduğunu savunur ve bu gelenek içerisinde üretilen metinlerin birbirlerini tekrar ettiğini vurgular. Yabancı yazarlar da Türk yazarlarla aynı kaynaklara atıf yaptıkları için onlarda da özgün bir şey yoktur.¹ O halde mesele malumdur. Zürcher kendisine (Türkiye özelinde) farklı ve yeni bir tarih anlayışının ya da 20. yüzyılın ilk çeyreğinin alışılmışın dışında bir yorumunun öncülüğünü izafe etmektedir. Süreklilik tezi ise kendisine mal ettiği misyona ana taşıyıcıdır. Süreklilik tezine göre özetle, ulusal mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal değil İttihatçılardır. İttihatçılar ile Milliyetçileri birbirinden ayıran Türk tarih yazımı ve bu görüşe sadık kalan yabancı tarih yazımı yanlışır. Örgütlenmeye "*muhtemelen önceden hazırlanmış bir plana göre*" öncülük edenler İttihatçılardır. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in mi İttihatçıları yoksa İttihatçıların mı Mustafa Kemal'i kullandığı hususu tartışmalıdır ve Mustafa Kemal ile İttihatçıların çatışması iki rakip hareketin rekabeti değil iç mücadeledir.² Buraya kadar her şey bütünlüklü görünmektedir. Fakat tez geliştikçe çelişkiler tane tane kendini belli eder. Örneğin Kasım - Aralık

1 Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, 9. Baskı, Çeviren: Nüzhet Salihoglu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 49 - 57, 255 - 256.

2 a.g.e. s. 111.

1919 seçimlerindeki zaferi İttihatçıların taşradaki gücüne bağlar.³ Tez, İttihatçılığın Kurtuluş Savaşı'nda sapasağlam ayakta olduğunu savunmak olunca Kasım 1918'den Kasım 1919'a değişen ortamın ve ruhun hiçbir önemi kalmaz. Hal böyle iken insan o dönemdeki herhangi bir gelişmeyi İttihatçıların zaferi olarak görmek isterse pekala görür. Altı çizilmesi gereken ikinci husus kimin kimi kullandığının tartışılır olduğunu göstermeyi umarak başladığı tartışmada varabildiği sonuçtur: "Sanırım çıkarmamız gereken sonuç şudur: Kazım Karabekir, Ali Fuat, Mustafa Kemal ve Yakup Şevki gibi kişilerin bilinçli olarak İttihatçı bir programa göre hareket ettiklerini gösteren hiçbir kuvvetli kanıt olmamasına rağmen Anadolu'da bir direniş için planlar mevcuttu ve 1918 - 1919'da bu planlar yaygın olarak biliniyor olmalıydı." Umduğu şeyi pek de gerçekleştiremediği açıktır. Kamıtsızlığın ifadesi hariç meseleleri muallakta kalan bu cümlelerin ardından devam eder: "Ne olursa olsun İTC yönetimi (ve Dünya Savaşı) ile ulusal direniş hareketinin başlaması arasında net bir zaman boşluğu yoktur. Bu sonuç bizi bir başka sonuca götürür: Direniş hareketini başlatanın, 1919'da İzmir'in Yunanlılarca işgali olduğu doğru değildir. İzmir'in işgalinin önemi, zaten direniş örgütlemekte olan grupların, bu işgalle bir "büyük Ermenistan" tehdidinin katalizör etkisi yaptığı doğuda olduğu kadar etkili olarak, ülkenin batısında ve başkentte de kamuoyunun harekete geçirilmesini mümkün kılmış olmasıdır."⁴ Aslında karmaşık değil. Rahat bir dil kullanılmalı. Milli Mücadele 19 Mayıs 1919'da başlamadı, direnişi başlatan Mustafa Kemal değildi diyor. Bu, aynı zamanda süreklilik tezinin özetidir. Bana göre ne dediği değil neyi nasıl söylediği önemlidir. Beklentiyi yüksek tutup okuyucuyu ayrıntıda boğarken gele gele yukarıda yazılı sonuca gelmesi ciddiyetten azade, slogana amade cümleler ister. Tıpkı turnak içinde yazılı cümleler gibi. Tarih yazımının Mustafa Kemal'e göre şekillendiğinin eleştirisini yapıp, kendi metinlerinde yer yer Mustafa Kemal'e karşıt olanların anılarına yaslanması da ayrı tartışma konusudur. Üçüncü husus, "Mustafa Kemal'in direniş hareketinin önderi olarak ortaya çıkışında İttihatçılar bir rol oynamış mıdır?" sorusuna yanıt ararken şüphe yaratmak dışında (ki bunu çok iyi yapar) net bir şey söylememesidir. Bu soruya ürettiği yanıt da önceleri muallakta durur. Zaman içerisinde cümleler daha bir netleşir. Daha doğrusu lafını sakınmadan konuşur hale gelir (Zürcher'in beni çarpan taraflarından biri budur). Direniş hareketinin İttihatçı geçmişi olan örgüt ve kişilerin çabaları sonucu doğduğunu ve bunların Mustafa Kemal'in lider olarak ortaya çıkışında işbirliği ettiklerini söyler. Ona göre hareketin içerisindeki gruplar ve örgütler kendilerinin daha iyi olduklarını düşünmekle birlikte durumun ivediliği dolayısıyla bu liderliği kabul etmişlerdir.⁵ Bu tezi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kitabında

3 a.g.e. s. 125.

4 a.g.e. s. 160.

5 a.g.e. s. 179.

da (ve bütün ömrünce) sürdürür. Karakol örgütü ile Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi subayların Mustafa Kemal'i Anadolu'daki direnişin başına geçmek üzere ikna etmeye çalıştıklarını ve bunun "gönüllü olarak kabul edilen bir taktik zorunluluk" olduğunu yazar.⁶ Çelişki şuradadır. Bunları yazarken Sivas Kongresi'nde Karakol örgütü ile Mustafa Kemal'in karşı karşıya geldiğini de kabul eder. Üstelik Karakol'un iç ve dış siyaset alanında kendine özgü politikalar geliştirme çabasının Mustafa Kemal'i rahatsız ettiğini ve ayrıca Karakol'un kongreden sonra bağımsız politika izlediğini de ekler.⁷ Demek ki "gönüllü"lük, "taktik zorunluluk", "işbirliği" gibi sözcükleri rahatça yazabilmek mümkün değildir. Yoksa baharda liderliğe taşıdıkları insandan güz başı vazgeçtiklerini düşünmek zorunda kalırız. Bu da gerçekçi olmaz, kurgudan öteye gitmez. Bana göre, geçelim baharı, 1919 sonbaharında bile ortada pekişmiş bir liderlik yoktur. Ayrıca bu çelişki yukarıda belirttiğim birinci hususa da temas eder.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası meselesini de süreklilik tezi bağlamında değerlendirmek gerekir. Zira Zürcher, ortodoks tarih yazımının TCF ve İzmir Suikastı olaylarının hemen kabinde, 1926'dan itibaren şekillenmeye başladığını vurgular.⁸ Aslında tüm derdi Türkiye'deki tarih anlayışını bütünüyle Mustafa Kemal ile Bağımsızlık Savaşının diğer önderleri ve İttihatçılar arasındaki ayrışmaya bağlamaktır. TCF meselesinde bana göre doğrudan TCF üzerine yaptığı çalışmadan çok Milli Mücadelede İttihatçılık kitabında daha önemli şeyler söyler. Bunlardan biri TCF üzerinde İttihatçıların etkili olduğuna dair hiçbir belge olmadığını yazmasıdır.⁹ Demek ki Mustafa Kemal'in ulusal mücadeledeki yükselişinde İttihatçıların etkisi -ve hatta belirleyiciliği- vardır ama HF içerisindeki ayrışmadan sonra gerçekleşen TCF girişiminde aynı İttihatçıların etkisi yoktur. Daha bir yıl evvel İttihatçıların toplantısına katılan Ahmet Şükrü ve İsmail Canbolat HF'deyken İttihatçıdır fakat TCF'ye geçince İttihatçılıkları buhar olmuştur. TCF'yi destekleyen İttihatçı basın organları TCF kurulur kurulmaz İttihatçılıklarını üzerlerinden soyunmuşlardır. Türkiye'de gelenektir, herhangi bir düşünceyi, siyaseti, ideali, kişiyi, hareketi (bu bir parti de olabilir, spor kulübü de olabilir, filozof da olabilir, sinema artisti de olabilir) eleştiren den ziyade savunan tarafgir ve bön görünür. Eleştiren dışarıdan biriye durum daha da vahimdir. Herhangi bir hakim güce dışarıdan gelen eleştiri içerideki muhalifler için ağabeyden laf öğrenmiş küçük kardeş pozuyla kullanılmak üzere gereçtir. Bön görünme riskini alarak söylüyorum, Zürcher

6 Erik Jan Zürcher, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924 - 1925), 2. Baskı, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 31 - 33

7 a.g.e. s. 35.

8 Milli Mücadelede İttihatçılık, s. 255 - 256.

9 a.g.e. s. 210.

bu konuda yanlıdır. Şu cümle yanlılığına bir örnek olabilir: “*Elbette, TCF programındaki siyasal yapı, eski liderlere, Mustafa Kemal ve yandaşlarının hakim olduğu mevcut monolitik sistemden daha fazla faaliyet imkanı sağlayacaktı, ama bu TCF'nin kuruluşunun dürüst siyasal ideallere dayanmadığı anlamına gelmez.*”¹⁰ Mustafa Kemal'in İttihatçı geçmişini vurgulamak üzere bir tarih anlayışı inşa eden ve insanı yer yer kurgusal düşünmeye itecek kadar meseleleri zorlayan Zürcher'in mevzu TCF'ye gelince -sonunda, İttihatçı değillerdi diyebilmek için midir bilinmez- İttihatçılığı -ne su yüzünde ne de su altında- arada bir yerde tutması tarih yazıcılığında eleştirdiği hususun başka bir varyasyonunu kendisinin yaptığını ve en azından bu konuyu tahlili değil -belki biraz didaktik (ya da öğretmen üslubuyla)- ve fazlasıyla hissi değerlendirdiğini gösterir. Türkiye'de tarih yazımı hiçbir zaman siyasetten bağımsız ve arı olmadı. Ve meseleler baskın entelektüel ortamın anlayışı ne ise ona göre, onun çevresinde, ona uyarlanarak tartışıldı. Mevzubahis olan değişken ve tekrar değişmesi muhtemel olan bir şeydir. İki husus vurgulanmalıdır. İlki: Ortada “resmi tarih” ve ardılları deyip kestirip atabileceğimiz tek bir anlayış yoktur. Yalnızca süreklilik ve benzeri tezler üzerinden, süreklilik olmadığını vurgulayanlar üzerinden yetmiş - seksen yılın tarihçilik birikiminin eleştirisi çıkmaz. Avcıoğlu, Tunaya ve Berkes'i tutup da 1920'lerde şekillenen anlayışa devamcı yazmak öyle kolay olamaz. İkincisi: Tarihe bakış ve tarihi yorumlama biçimi siyasetin koluna takılıp “resmi tarih” denen şeyin sınırlarına girdiği ya da aynı şekilde oradan uzaklaştığı anda Türkiye'deki entelektüel tutkular da değişir. Ahmad'ın ve Zürcher'in Türkiye için anlamı bence budur. Meselenin çetrefilli bir tarafı yok aslında. Yirmi küsur yıl sonra, 1990'dan 2040'a, Türkiye'nin değişik dönemleri göz önünde bulundurularak iki kişinin, Ahmad'ın ve Zürcher'in kitap satışları kıyaslansa Türkiye'deki politik, akademik ve düşünsel ortamların fotoğrafları net biçimde ortaya çıkar. Bunun başka bir yolu da olabilir. Sosyal bilimcilerin -unvanlı olanları bir kenara bırakalım- yalnızca yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin tezlerinde iki tarihçiden hangisine, hangi dönemde daha fazla atfı yaptıklarına bakılması da yeterlidir. Bunları herhangi bir istatistiki dayanağa yaslanarak söylemiyorum, tahmini konuşuyorum.

Yanlılığa verilebilecek örneklerle tekrar dönüp meseleyi biraz daha açmak gerekir. İttihatçılığı Mustafa Kemal'in çevresinde abartarak görüp TCF'de görmemesi, fakat bunu yaparken İttihatçılık hayaletinin TCF kapatıldıktan sonra da ortalarda dolaştığını söylemesi¹¹ ile Milli Mücadele'yi İttihatçılara izafe ettiği için TCF ve CHF'nin İttihatçılar tarafından oluşturulmasının doğallığını vurgularken¹² TCF üzerinde önemli bir etkilerinin olmadığını düşünmesi diğer örneklerdir. Demek ki İttihatçılığın bitme ölçütü TCF'ye

10 a.g.e. s. 210.

11 a.g.e. s. 213.

12 a.g.e. s. 237.

katılmaktır. 1923 toplantısına katılanların İttihatçılıkları TCF'ye geçmez hırpadak bitivermiştir. Yoksa insan başka hangi nedenle "1921 ve 1923 İttihatçı eylemcileriyle" TCF'nin özdeş sayılamayacağını¹³ yazar ki? Partinin, İttihatçıların iktidarı ele geçirmek üzere TCF'yi kullanma niyetlerini ve bu niyetlerinde başarılı olup olmadıklarını anlamaya olanak verecek kadar uzun yaşamadığını¹⁴ söylemek yeterli değildir. Bu bağlamda başka bir hususu da eleştirmek gerekir. Zürcher İttihatçıların 1923 kongresinde hazırladıkları dokuz maddelik program ile Mustafa Kemal'i "otoriter bir rejim kurmaktan" alıkoymayı amaçladıklarını yazar. Ama aynı İttihatçıların aynı toplantıda aldıkları aynı kararlardan Mustafa Kemal'e liderlik teklif ettikleri anlamının çıktığını da belirtir.¹⁵ Burada çelişki olarak görünen şeyi siyasal ortamın olağanüstülüğünü göz önünde bulundurarak çelişki olmaktan çıkarmak mümkündür. Asıl çelişki, 1923'te Mustafa Kemal'e liderlik öneren İttihatçıların 1924'te TCF önderlerine hiçbir şey önermediklerini düşünmektir. Bir yandan TCF İstanbul şubesi yürütme kongresinde İttihatçıların ve özellikle Karakol'un eski lideri Kara Vasıf'ın bulunduğunu, Kara Kemal'in İstanbul'daki tabanını oluşturan "hamal, liman amelesi ve kayıkçı esnafı birliklerinin" TCF için destek kaynağı olduğunu, TCF'nin İzmir'de yerel güce sahip eski İttihatçılara dayandığını, Kara Kemal ve Mehmet Cavit'in işin içinde yer aldıklarını, partinin eski İttihatçılar tarafından kuvvetle desteklendiğini yazarken; İttihatçı Cavit'in TCF programının yazarı olmasa da esin kaynağı olabileceğini varsayarken; TCF programının ilk bölümü ile İttihatçıların 1923'teki dokuz maddelik programı arasında benzerlikler olduğunu belirtirken¹⁶ diğer yandan İttihatçıları etki eder pozisyonda görmemek, görememek, görmeyi istememek, görmemeyi tercih etmek çelişkidir. Resmi tarih anlayışına eleştirel yaklaşım burada biter. Kemalizm karşıtlığı da diyemeyiz. Anti Mustafa Kemal tarihçiliktir bu. Hemen her şeyi Mustafa Kemal'i merkeze, odağa alarak düşünen bir tarihçi, akademisyen, araştırmacı, entelektüel nasıl yanılıyorsa, bir süre sonra nasıl tekrara düşüyorsa, yazdıkları zamanla nasıl ezbere dönüştürülüyorsa, kısacası sığlaşma evreleri nasıl tek tek yaşanıyorsa aynı hususlar diğerlerinden fazla da gelişkin sayılamayacak karşıt yazarlar için de geçerli olabilir. Resmi kurumlar tarafından basılan kitapların -istisnalar hariç- başına gelen ciddiye alınmama akıbetinin, ileride Zürcher'in ve Türkiyeli devamcılarının, tekrarcılarının ürettiği metinlerin başına gelmeyeceğinin garantisi yoktur.

13 a.g.e. s. 243.

14 Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908 - 1928), 2. Baskı, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2009, s. 251.

15 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, s. 48 - 49.

16 a.g.e. s. 94 - 96, 100, 137, 146 - 147, 160 ve Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, s. 251.

Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılında basılan üç ciltlik Atatürkçülük serisini bugün ciddiye alan yoktur. Türkiye'de hiçbir şeyin ortası yok sanırım. Feroz Ahmad ile Zürcher'in iki zıt yayınevi tarafından sahiplenilmesi de galiba bunun kanıtlarından biri. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik'i derleyen Zürcher değil de Ahmad olsaydı kitabın diğer yayınevi tarafından yayınlanacağı ve fakat Zürcher'in o kitap içerisinde olmayacağı, olamayacağı kesindi.

Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi kitabında Türkiye üzerine yaptığı değerlendirmede 1908 - 1950 arasını Jön Türk dönemi olarak kabul eder. Burada Jön Türk dönemini 1950'ye dek uzatması yanında 1950'de bıçak gibi kesmesi de ilginçtir. Göze çarpan ilk karmaşa şudur: Bir Jön Türk koalisyonu fotoğrafı çeker. Bürokrasi, burjuvazi ve toprak ağalarını fotoğrafa yerleştirir.¹⁷ DP'nin kökenlerini bu koalisyondaki çatlama, ayrışmada arar.¹⁸ Öte yandan CHP'ye eşraf ve toprak ağası desteğinin 1950 seçimlerinde de sürdüğünü belirtir.¹⁹ Üç sayfadan alınan üç hususta bariz bir karışıklık yok mudur? Bu durum belki de Türkiye'nin kendi karmaşası ile ilgilidir. Bu karmaşa aslında, kesin dönemlendirmeler yapılamayacağını anlatır. Koalisyonda çatlama varsa bileşenlerden birinin ya da herhangi birinin içinden çıkan bir ya da birkaç parçanın DP'ye gitmiş olması gerekir. Seçim haritasının sağ tarafına bakınca Zürcher'in belirttiği gibi toprak ağalarının CHP'ye olan desteğinin sürdüğünü kabul edebiliriz. Ama öncelikle Türkiye'nin batısında toprak ağalığının olmadığını söyleme noktasına gelmemiz gerekir. Bu da gerçeklerle örtüşmez. Üstelik DP kurucularından biri, bizatihi kendisi toprak ağasıdır. Eğer koalisyon bileşenleri yukarıda sayılanlarsa Jön Türk dönemini 1950'de bitiremeyiz. Hele ki bunu İttihatçılığın neredeyse diğer tüm kimliklerinin önünde duran Celal Bayar varken hiç yapamayız. İTF'nin taşra şubelerinin okumuşlardan, tüccardan, esnaftan ve ağadan oluştuğunu söyleyen²⁰ bir tarihçinin bir de DP taşrasına bakması gerekir. İki fotoğraf birbirine fazlasıyla benzer. Mesele süreklilikse süreklilik burada da aranmalıdır. Her dönem (her dönem derken de aslında sakıncan konuşmak lazım) kendinden sonraki dönemin -siyasi, düşünsel, ekonomik, sosyal- akla gelebilecek tüm alanlarda alt yapısını hazırlar. Abdülhamit karşıtlarının Abdülhamit okullarında yetişmesi gibi. Kısaca. 1940'larda Jön Türk dönemi hala sürüyorsa -o tarihe dek iktidarı tutmayı ya da Jön Türk kalabilmeyi başarmışlarsa- 1950'lerde de vardır, devam etmiştir. 40'larda yoksa 50'lerde de yoktur. İlla bir dönemlendirme yapmak gerekiyorsa Zürcher'in kullandığı ekonomik, siyasi, ideolojik ölçütler üzerinden hareket ederek

17 Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 34. Baskı, Çeviren: Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 305.

18 a.g.e. s. 319.

19 a.g.e. s. 318.

20 a.g.e. s. 148.

başka bir fotoğraf yakalamak da mümkündür. Bu da 50'lerin alt yapısının ne zaman oluşturulduğuna bakmayı gerektirir. Ben olsam bunu 1945'te ya da daha evvelinde başlatırdım.

Modernleşen Türkiye'nin Tarihi ile ilgili olarak birkaç hususa daha değinmek istiyorum. Kitapta şöyle bir cümle geçiyor: "*Abdülhamit'in bütün zayıflığı, kendi geliştirdiği eğitim kurumlarından çıkmış yeni bürokrat ve subay kuşaklarına, yeni Osmanlı aydın zümresine sadakat aşıl原因amamış olmasıydı.*"²¹ Bu cümle ilgisine başka bir yerden fena halde tanıdık gelir. Bir diğer husus Kemalizm'den bahsettiği sayfalarda Recep Peker'i konu etmesine rağmen -Devletçilik mevzuunda kenarından değip geçmesi dışında- Kadro dergisinin adını anmamasıdır. İş evvela Kemalizm'in çeşit çeşit olduğuna inanmaktan geçmektedir. Turhan Feyzioğlu da Kemalist'tir, Recep Peker de Kemalist'tir, Nihat Erim de Kemalist'tir, Nadir Nadi de Kemalist'tir, hatta Doğan Avcıoğlu da Kemalist'tir. Ülkü de Kemalist'tir, Cumhuriyet de Kemalist'tir, Yön de Kemalist'tir, Kadro da Kemalist'tir. Üçüncü husus tarih yazımı ile ilgilidir. Sina Akşin'in yayın yönetmeni olduğu Türkiye Tarihi'ni "*sorgulayıcı tarih araştırmalarına dayanan*", "*çoğunlukla Marksist bir yaklaşımla*" üretilmiş eserlerin "*seçkin*" örneklerinden biri olarak²² sayarken Bernard Lewis ve Feroz Ahmad'ın modernleşme kitaplarını "*şaşmaz şekilde Kemalist*"²³ bulmak neyle ve nasıl açıklanır bilmiyorum. Belki de meseleye dışarıdan bakmadığım için yanılıyorum ve belki de bu yüzden Bülent Ecevit'i 2000'lerde dahi "*uzlaşmaz Kemalist*"²⁴ olarak görmüyorum.

Zürcher'i merkeze alan bir metin yazarken -ya da Zürcher etkisinde bir metin yazarken- tarih yazımı, süreklilik tezi ve TCF gibi konularla suikast girişimi sonrasındaki tasfiye arasındaki ünsiyeti normalinden biraz daha güçlü düşünmek zorunluluktur. Zürcher 1926 tasfiyesini şaşırtıcı bir şekilde Kemalistler ile İttihatçıların hesaplaşması olarak değerlendirmez. Baktığı yer farklıdır. İttihatçıların 1926 sonrasında da parti içinde egemen olduklarını düşünür (zaten aksini düşünse Jön Türk dönemini 1950'ye dek uzatamaz). Eski İttihatçılar ile Mustafa Kemal arasında ayırım yapar.²⁵ Büyük ölçüde eski İttihatçılardan oluşan bir hareketten "*ulusal direniş hareketinin ilk evresinde ... önemli roller oynamış ve şu veya bu zamanda Mustafa Kemal'in bu harekete lider oluşuna karşı çıkmış*" olmak ortak paydasında birleşen üç ayrı grubun temizlendiğini söyler.²⁶ Bana göre bu, Mustafa Kemal'in liderliğe yükselişinde İttihatçıların büyük payı olduğu yönündeki tezi tekleyen bir yaklaşımdır. Evvelce de belirtmiştim. Baharda liderliğe taşıdıkları ad-

21 a.g.e. s. 135.

22 a.g.e. s. 490.

23 a.g.e. s. 489 - 490.

24 a.g.e. s. 479.

25 Milli Mücadelede İttihatçılık, s. 181 - 182.

26 a.g.e. s. 238 - 239.

amdan güz başı vazgeçtiklerini düşünmek bana pek sahici görünmüyor. Karakol'un önce Ahmet İzzet Paşa'ya, olmayınca Mustafa Kemal'e liderlik önerdiğini²⁷ düşünmek de öyle... Jön Türk Mirası'na yazdığı önsözün de bu muğlaklığın ürünü olduğuna inanıyorum. Zira tasfiyeyi Mustafa Kemal'in çevresinde konumlanan İttihatçıların iktidar dışında kalan İttihatçılara karşı, gelecekteki herhangi bir tehdidi önlemek adına, başvurdukları bir yol olarak yorumlar. Yani dışarıdakiler içeridekiler tarafından "bertaraf" edilir.²⁸ Burada, Türkiye'nin hemen her döneminin olumsuzluklarını pekiştirmede kullanılan Kemalizm lafzı boşluğa düşer. Mustafa Kemal'in çevresinde konumlananların, evvelden çoğunlukla biraz daha geri planda hareket eden eski İttihatçıların, 1926'da hala İttihatçı olup olmadıkları tartışmaya açıktır. O halde Kemalizm denen şey nedir ve nerededir? Kemalizm herhalde -Zürcher'in metinlerinden hareketle söylersek 1926'dan itibaren oluşturulan otobiyografik tarih yazımı- ile birlikte ortaya çıkmamıştır. Madem öyle, Türkiye'nin son otuz yılının olumsuzluklar anlamında moda tabiri olan Kemalizm'i silip yerine İttihatçılığı yazalım olsun bitsin. Aslında bu tartışma Yeşil Ordu Cemiyeti'ne kadar gider. Örnek bir isim Yunus Nadi'dir. Yunus Nadi'nin Yeşil Ordu içerisindeki pozisyonu -YOC sonrasında kaybedenlerden olmadığı hesaba katılarak- değerlendirildiğinde Kemalist - İttihatçı saflaşmasının çok evvelden başladığı görülebilir. Mustafa Suphi'ye İttihatçı demek gibi bir şeydir bu. Ya da tersinden düşününce Celal Bayar'ın İttihatçılığını 1950'de hırpadak kesmek gibi.

Tasfiyeyle bağlantılı olduğu düşünülebilecek hatta Zürcher'e göre tasfiyeyle doğrudan bağlantılı konu Nutuk'tur. Zürcher Nutuk'u "temizlik hareketlerinin" savunması ve TCF eleştirisi olarak yorumlar. Tarihsel gerçeklikleri başkalaştıran ve çarpıtıcı bir metin olarak görür.²⁹ Türk tarih yazımının fazlasıyla Mustafa Kemal'e yaslandığını da hep söylediğine göre, burada üstü kapalı olarak, anlatılan çoğu şeyin inandırıcı olmadığını düşünmemizi, onaylamamızı ister. Ben bunu nasıl ve hangi örnekler üzerinden yaptığıyla daha çok ilgileniyorum. Bir iki örnek vereyim. Mustafa Kemal'in Nutuk'ta Bağımsızlık Savaşını Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarını muhafaza etme mücadelesi olarak değil de "yeni bir Türk devleti kurma hareketi olarak" sunduğunu ve bunun bir çarpıtma olduğunu söyler. Ona göre Türk tarih yazımı bu çarpıtmaya yaslanmıştır. Hem Türk hem de yabancı tarihçiler Nutuk'ta çizilen sınırların dışına genelde çıkmaz.³⁰ Çarpıtma olduğunu iddia ettiği bir diğer husus ise Mustafa Kemal'in "yeni devlet" kurma meselesini "milli bir sır" olarak sakladığını söylemesidir. Oysa (Zürcher'e göre)

27 Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s. 213.

28 Erik Jan Zürcher, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası, Çeviri: Lütfi Yalçın, Ankara, Akılçelen Kitaplar, 2015, s. xi - xii.

29 a.g.e. s. 20 ve Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s. 259.

30 Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s. 259 - 260.

mücadele Osmanlı bağımsızlığı içindir. Sakarya Savaşından sonra verilen madalyaların Osmanlı'ya ait olması ve Sultanın doğum gününün 1922'ye kadar Ankara'da resmi olarak kutlanması bunun kanıtlarıdır. Mustafa Kemal'in böyle bir düşüncesi olsa bile hareketi motive eden şey bu değildir.³¹ Acımasız olmak ya da ahmak görünmek istemiyorum. Ama yazmadan da edemiyorum. Vasat bir Tarih bölümünün sıradan bir öğrencisinden Nutuk üzerine eleştirel bir metin yazmasını isteseyiz alıp getireceği şey budur. Bu kadar basittir. Zürcher'in mantığıyla düşününce o dönemdeki 1 Mayıs kutlamalarından ve "yoldaş" Lenin'e gönderilen selamlardan komünizm ve men-i müskirat kanunundan teokrasi çıkarabiliriz. Yazdığı metinlerde neredeyse 'Kemalist tarih yazıcılığının sınırları dışına çıkan ilk araştırmacı benim' demeye getiren bir tarihçinin basit sayılabilecek verilerden eleştiri üretmesini anlayamıyorum. İnsanın belge tapıcılarına hak veresi geliyor.

Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları - 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek kitabında yer alan "Fundamentalizm (İrtica): Kemalist Türk Milliyetçiliği'nin Dışlama Aracı" başlıklı metin ve aynı kitaba Willem Van Schendel ile birlikte yazdığı önsöz (*Kopma, Bağlanma, Dışlama ve Asimilasyon: 20. Yüzyılda Devletler ve Uluslar*), muhafazakarlık meselesine yaklaşımını anlamak adına iyi bir başvuru. Önsözde bir şeyden bahseder ve bunu kendi metninde açar. Söylediği şudur: "Türkiye'de Batı teknolojisi ile İslami değerler sisteminin bir aradalığına dayanan farklı modernleşme modelleri savunanlar, seksen yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca meşru siyasi tartışmalardan dışlanmışlardır."³² Burada, anlatmak istediği şey açıktır fakat verdiği örnek bana göre biraz ayakları yerden kesik görünmektedir. Gösterdiği örnek Nurcular ve Said Nursi'dir. Said Nursi'nin Batının bilim ve teknolojisinden yararlanan, inanç sahibi ve İslami ahlak yasalarına dayalı bir toplum iddiası taşıdığını, devletin toplumun hizmetinde olmasını istediğini, bu nedenlerle de Kemalistlere ters geldiğini yazar.³³ Koskoca Batılılaşma tartışmalarını getirip Nurculuk üzerinden açıklamaya çalışmaktan ötesi değildir bu. Meseleyi dışlama üzerinden anlatma isteği zaten bunu gerektirir. Konu dinin denetim altında olup olmadığı mevzuunda tıkanıp kalır. Anlaşılan o ki DP, AP, ANAP ve hatta 12 Eylül cuntası gibi sağ iktidarlar dini, devlet denetiminde tuttukları için dışlayanlar arasındadır. "Batı teknolojisi ile İslami değerler sisteminin bir aradalığına dayanan farklı modernleşme modelleri"nden uzaktırlar. Buna Nurculuktan başka verilecek örnek yoktur. Biz "dışlama" olduğunu vurgulayalım, temellerini de Kemalistlere

31 Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası, s. 20.

32 Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları - 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, Derleyenler: Willem Van Schendel - Erik Jan Zürcher, 3. Baskı, Çeviren: Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 19.

33 a.g.e. s. 273.

ve hatta Jön Türklere uzanan devlet yapısına ve anlayışına ihale edelim de gerisi arkadan gelsin... Arada muhafazakar kanatlara sahip partiler de dışlayan Kemalist anlayışa dahil oluyor ama, kıymeti yok... Ben bu metinden başka bir sonuç çıkaramıyorum. Keşke her şey bu kadar basit olsaydı.

Son olarak iki eleştirel metne değinerek meseleyi elimden geldiğince netleştirmek istiyorum. Modern Türkiye'nin oluşumu üzerine yazdığı eleştirel yazıda Bernard Lewis'e temel itirazı Türkiye'nin son iki yüz yılının "aydınlık karanlık savaşı" gibi bir alana sıkıştırılmaması gerektiğidir. Çünkü ona göre modernleşmeye karşı reaksiyonlar İslami ve geleneksel olarak algılanmalarına rağmen modernleşmenin reddini içermez. Hatta bu tarz reaksiyonlar modernleşmenin İslami bir topluma girebileceği en iyi formdur. Yani modernleşmenin en iyi formunu "sanayileşmekte olan" toplumda "yüksek öğretimin ve zenginliğin yaygınlaşmasıyla sesi daha çok çıkan" muhafazakar orta sınıfta aramak gerekir.³⁴ Diğer metinle birlikte okunduğunda bu resimde Nurculuğun nereye oturduğu anlaşılabilir. Dışlayanlarla dışlananlar aynı potaya girer. Öte yandan Lewis'in 1919 - 1922 dönemselleştirmesine karşı çıkar. Milli Mücadele'nin 1913 - 1918 arasında örgütlenmeye başladığını tekrarlar. Cumhuriyet'i Mustafa Kemal'in çevresinde toplaşan kanadın darbesi olarak yorumlar. Kırılmayı 1918'de değil 1923'te arar.³⁵ Burada benim aklıma "Jön Türkler, Osmanlı Müslümanları ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları 1918 - 38" başlıklı metin³⁶ gelir. Zira bu metinde Kemal Karpat ve Binnaz Toprak'ın İslam'a "taktiksel bir rol izafe" eden yorumlarına ve Feroz Ahmad'ın milliyetçiler tarafından kullanılan İslami propaganda ile ilgili olarak yaptığı mecburiyet vurgusuna karşı çıkar. Ona göre bu yazarlar kırsal nüfusun direniş hareketine dinsel duygulara hitap edilerek kazanılabilir olduğuna inanmaktadırlar. Oysa dinin rolü vardır ama bu bir taktik değildir... Bunları konuyu dönüp dönüp Pozitivizmin İttihatçılar ve Kemalistler üzerindeki etkilerine getiren birinin yazdığını unutmamak gerekir. Belki de bu nedenle, dinin etnikleştirildiğini, "dinsel mensubiyet tarafından belirlenen bir etnisiteye" dayandığını söyler. Fakat bunun yanında da Kemalistlere iktidarı kaybettiren şeyin sekülerleşme olduğunu düşünür. Anlaşılan o ki Jön Türk sekülerleşmesi ile Kemalist sekülerleşmeyi birbirinden ayırır. İlkinin "dinsel mensubiyet tarafından belirlenen bir etnisiteye dayanan" milliyetçiliği savunduğunu, ikincisinin Batılılaşmayı önde tutan bir sekülerleşme anlayışında olduğunu yazar. Süreklilik tezi böyle böyle tekler.

Sonuç

34 Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası, s. 80 - 81.

35 a.g.e. s. 72.

36 a.g.e. s. 337 - 374.

Zürcher'in metinleri üzerine eleştirel bir şeyler yazmak hiç kolay değil. Meseleleri çoğunlukla kendi tezlerinden koparmadan, yer yer ayrıntıya boğarak ama yine de karmaşıklığı sınırlı tutmaya çalışarak kendi lafını eden, kendi bildiğini okuyan, eleştirdiği metinleri yıpratmaktan çekinmeyen, farklı, değişik, ısrarcı bir tarihçi. Başlarda söylemişim, Zürcher'in beni çarpan tarafı tezleri yer yer güçsüz dayanaklara yaslanırsa da ısrarından hiç vazgeçmemesi, kendi metinlerine reddiye yazmaması. Türkiye'de yaygın görülen bir marazdır: Zaman içerisinde dönüşmeyen, hatta her dönem makul çizgilerde duran bir yazar bile geçmişte söylediği lafların bazılarının üzerini örtme ihtiyacı hisseder. Ya da biriken tozu kimsenin üfleyemeyeceği bir ortam düşler. En basitinden, yazdığı metni yeniden bastırırken yeni döneme uygun makasa ve ilaveye tabi tutar. Ahmad'ı ve Zürcher'i bu yüzden çok önemsiyorum.

Türkiye'de, Zürcher'in eleştirdiği "ortodoks" metinlerin baştan aşağı etkisi altında olan bir tarih meraklısı, eğer asabi taraflarını bastırabilme yeteneğine sahip ya da doğuştan soğukkanlı biriyse, karşı olduğunu ve karşı çıkacağını bile bile, Zürcher'in yazdıklarını ve yazacaklarını hiç değilse merak etmekten kendini alıkoyamaz. Eleştirel bir şeyler yazmak evet kolay değil. Kolay olan güzellemedir ve bizde adettir. Başka bir adet daha vardır, hatmedilecek metinler kavgaya göre seçilir. Adının önüne -çalışarak ya da hasbelkader- unvan almış bir sosyal bilimci eğer Kemalizm'le kavgalıysa sorgulamadan yutacağı metinlerin ilk sıralarında Zürcher'in yazdıkları gelir. Yetenekleri sınırlı olansa oturur seyreder.

Türkiye'nin son yüz küsur yılının temel meselelerinde yirmi - yirmi beş yıldır iki yabancı tarihçinin, Ahmad'ın ve Zürcher'in tezlerinin öne çıkması ve bu iki ismin belirleyici olması fena halde kanıma dokunuyor. Ve ikisine de imreniyorum. Mevzuu bugün hayatta olmayan Türk entelektüellerin bıraktıkları yerden alamadığımız için de hayıflanıyorum. Tekrar ediyorum. Türkiye'de hiçbir şey güncelden kopuk değil. Yıllar sonra yapılacak teknik bir Ahmad - Zürcher karşılaştırması bunu kanıtlar. Mesele galiba onların değil de bizim ne yazdığımız ya da yazacağımız. Dışarıdan konuşanları dışarıdan, konuya Fransız seyretmeye devam edecek miyiz?

Kaynaklar

- Erik Jan Zürcher, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924 - 1925), 2. Baskı, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, 9. Baskı, Çeviren: Nüzhet Salihoglu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 34. Baskı, Çeviren: Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Erik Jan Zürcher, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası, Çeviri: Lütfi Yalçın, Ankara, Akılçelen Kitaplar, 2015.
- Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908 - 1928), 2. Baskı, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2009.
- Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları - 20. yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, Derleyenler: Willem Van Schendel - Erik Jan Zürcher, 3. Baskı, Çeviren: Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.